

L'amicizia italo-polacca alla prova del fuoco

Przyjaźń polsko-włoska w ogniu próby

Arkadiusz Urban

Cancelleria del Presidente del Consiglio dei Ministri della Repubblica di Polonia
Kancelaria Prezesa Rady Ministrów

L'atto di stabilire ufficiali relazioni diplomatiche nel 1919 non fu solo un gesto formale, bensì conteneva in sé una plurisecolare tradizione di collaborazione italo-polacca, caratterizzata da un'amicizia e da una vicinanza non comuni. Non è un caso che già nel 1875 l'Italia avesse stabilito un proprio consolato generale a Varsavia, e che già dal principio del XIX secolo esistessero consolati (del Regno di Sardegna e di quello di Napoli) a Danzica e, dalla seconda metà del secolo, a Breslavia.

Il mantenimento di queste relazioni fu la missione degli ambasciatori polacchi in Italia – dal deputato Konstanty Skirmunt (1919-1921) a Bolesław Wieniawa-Długoszowski (1938-1940) – ma anche di quelli italiani in Polonia – da Francesco Tommasini (1919-1923) a Pietro Arone di Valentino (1936-1939).

Lo scoppio della Seconda guerra mondiale, con l'invasione della Polonia da parte della Germania e della Russia sovietica nel settembre 1939, mutò radicalmente le relazioni formali italo-polacche. Sebbene l'Italia dell'epoca fosse sin dal 1922 sotto il regime fascista di Benito Mussolini, la sua diplomazia tentò di inibire o almeno ritardare lo scoppio della guerra. Da ciò non derivarono soltanto avvertimenti dei diplomatici italiani rivolti alla Polonia: il giorno dello scoppio delle ostilità,

Nawiązanie oficjalnych stosunków dyplomatycznych w 1919 r. było nie tylko formalnym gestem, ale zawierało w sobie wielowiekowe tradycje współpracy polsko-włoskiej. Współpracy nacechowanej niezwykle przyjaźnią i bliskością. Nieprzypadkowo jeszcze w 1875 r. Włochy ustanowiły swój konsulat generalny w Warszawie. Dodatkowo od początku XIX w. istniały także konsulaty (najpierw Sardynii i Neapolu) w Gdańsku oraz od drugiej połowy XIX w. – we Wrocławiu.

Utrzymywanie takich stosunków było misją ambasadorów polskich we Włoszech – poczynając od posła Konstantego Skirmunta (1919-1921), a kończąc na Bolesławie Wieniawie-Długoszowskim (1938-1940) – a także ambasadorów włoskich w Polsce – począwszy od Francesca Tommasiniego (1919-1923), a skończywszy na Pietro Arone di Valentino (1936-1939).

Wybuch II wojny światowej, wraz z napaścią na Polskę Niemiec oraz Rosji sowieckiej we wrześniu 1939 r., radykalnie zmienił formalne relacje polsko-włoskie. Choć ówczesne Włochy były od roku 1922 pod faszystowskimi rządami Benito Mussoliniego, jego dyplomacja próbowała powstrzymać lub co najmniej opóźnić wybuch wojny. Spowodowało to nie tylko ostrzeżenia ze strony włoskich dyplomatów względem Polski – w dniu wybuchu wojny, 1 września 1939 r., Włochy uznały się za stronę niewojującą (status określany w języku włoskim pojęciem *non belligeranza*). Mimo że początkowo w prasie włoskiej widoczna była daleko idąca przychylność wobec działań niemieckich, po agresji

● Arturo Gatti, *Battaglia di Varsavia del 1920*, frammento
Arturo Gatti, *Bitwa pod Warszawą w 1920 roku*, fragment

il 1° settembre 1939, l'Italia si professò non belligerante. Benché sin dall'inizio nella stampa italiana fosse evidente il favore verso l'iniziativa tedesca, dopo l'aggressione della Russia sovietica il 17 settembre la posizione dell'Italia cambiò.

L'apparente collaborazione tra tedeschi e sovietici, esito del precedente patto Ribbentrop-Molotov del 23 agosto 1939, provocò col tempo una crescente animosità dell'Italia. Le relazioni con la Germania si raffreddarono in modo significativo, il che a sua volta migliorò l'immagine che l'Italia aveva della Polonia. La stampa italiana iniziò a informare in modo abbastanza sistematico a proposito della realtà dell'occupazione in Polonia, tanto di quella sotto i tedeschi, quanto di quella sotto i sovietici. Spesso apparvero persino commenti positivi per la Polonia e i polacchi. Palese era l'accresciuta influenza di persone avverse ai tedeschi e alla collaborazione italo-tedesca, riconducibili alla classe dirigente fascista italiana. Era la cosiddetta corrente del ministro Dino Grandi, vicina al re d'Italia, Vittorio Emanuele III. È pur vero che, il 23 settembre 1939, lo stesso Mussolini usò l'espressione «La Polonia è liquidata», tuttavia questo non si accompagnò alla rottura dei rapporti diplomatici con la Polonia, ma piuttosto doveva servire a legittimare la tesi della necessità di una conclusione della guerra.

Nei primi anni del conflitto gli italiani fornirono aiuto per la liberazione di molti autorevoli polacchi che si trovavano nelle carceri sovietiche e tedesche. La pressione diplomatica italiana condusse alla scarcerazione di molti esponenti delle note famiglie aristocratiche polacche Radziwiłł e Potocki, arrestati dall'NKWD.

La diplomazia italiana giocò anche un ruolo nella liberazione, il 6 novembre 1939, dei professori dell'Università Jagellonica di Cracovia, imprigionati dai tedeschi. Fu in gran parte merito di una donna non comune, Luciana Frassati-Gawrońska – figlia del proprietario de «La Stampa» e moglie del diplomatico polacco Jan Gawroński –, la quale aveva

Rosji sovietichej na Polskę, 17 września 1939 r., stanowisko Włoch uległo zmianie.

Widoczna współpraca niemiecko-sowieticka, będąca wynikiem układu Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 r., wywołała narastającą z czasem niechęć Włoch. Relacje z Niemcami uległy znacznemu ochłodzeniu. To z kolei ociepliło polski wizerunek we Włoszech. Włoskie media zaczęły dość systematycznie informować o okupacyjnej rzeczywistości w Polsce, zarówno pod niemiecką, jak i sowiecką okupacją. Często pojawiały się nawet pozytywne dla Polski i Polaków komentarze. Widoczny był wzrost wpływów osób niechętnych Niemcom i współpracy włosko-niemieckiej, wywodzących się z kręgów włoskiego establishmentu faszystowskiego. Była to tzw. frakcja ministra Dina Grandiego, bliska królowi Włoch Wiktorowi Emanuelowi III. Co prawda sam Mussolini 23 września 1939 r. użył określenia „La Polonia è liquidata” (Polska jest zlikwidowana), jednak nie wiązało się to z zerwaniem stosunków dyplomatycznych z Polską, lecz raczej miało służyć uzasadnieniu tezy o potrzebie zakończenia wojny.

W pierwszych latach wojny Włosi pomagali w uwolnieniu wielu wybitnych Polaków, którzy znaleźli się w sowieckich i niemieckich więzieniach. To między innymi włoskie naciski dyplomatyczne spowodowały uwolnienie aresztowanych przez NKWD przedstawicieli znanych polskich rodów arystokratycznych Radziwiłłów i Potockich.

Włoska dyplomacja odegrała też kluczową rolę w sprawie uwolnienia uwięzionych przez Niemców 6 listopada 1939 r. polskich profesorów z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Było to w dużym stopniu zasługą niezwyklej kobiety, Luciany Frassati-Gawrońskiej (córkę właściciela „La Stampy” i żony polskiego dyplomaty Jana Gawrońskiego), o rozległych kontaktach w świecie arystokracji, dyplomacji i polityki. Ostatecznie starania Luciany Frassati-Gawrońskiej, wspieranej przez włoską dyplomację i wielu wpływowych ludzi nie tylko z Włoch, ale również z Watykanu, Węgier, USA, Kanady

estesi contatti nel mondo aristocratico, diplomatico e politico. I tentativi dell'ultimo minuto di Luciana Frassati-Gawrońska, sostenuta dalla diplomazia italiana e da numerose personalità influenti non solo dall'Italia, ma anche dal Vaticano, dall'Ungheria, dagli Stati Uniti, dal Canada e da paesi neutrali, come anche da accademici tedeschi e spagnoli, produssero l'effetto atteso. Dopo tre mesi di carcere, i tedeschi si decisero a rilasciare la maggioranza dei 103 professori cracoviani arrestati. Purtroppo alcuni di loro non sopravvissero abbastanza a lungo da vedere quel giorno.

Nel periodo oscuro del totalitarismo in Europa durante la Seconda guerra mondiale, la figura di Luciana Frassati-Gawrońska fu una delle più luminose nelle relazioni italo-polacche di allora. In merito alla questione polacca intervenne anche presso papa Pio XII. Diverse volte compiette azioni di soccorso di vite umane, mettendo a rischio la propria posizione. Come corriere del governo polacco a Londra, Luciana Frassati-Gawrońska trasportava tra le altre cose denaro diretto alla resistenza nella Polonia occupata. Salvò la moglie del generale Władysław Sikorski, allora premier del governo polacco, in esilio dapprima in Francia e poi in Gran Bretagna, portandola via dalla Polonia come sua domestica. Portò anche alla liberazione del politico polacco Bolesław Piasecki dalle grinfie della Gestapo, nascondendolo in una delle sue abitazioni. Non è possibile enumerare qui tutti i suoi meriti.

Il governo polacco in esilio, sorto in Francia dopo l'occupazione tedesca e russa, con gran piacere registrò i fatti suddetti. Le relazioni tra Polonia e Italia erano tradizionalmente buone, il che si poté percepire in particolare nei primi nove mesi dallo scoppio della guerra. I polacchi, tra i quali molti profughi, furono trattati con favore, cosa evidente soprattutto nel periodo in cui molti cittadini polacchi attraversavano l'Italia diretti verso la Francia, nella quale stava sorgendo nuovamente un esercito nazionale. Il fatto che l'ambasciatore polacco

i paesi neutrali, e anche scienziati da soli
Niemiec i z Hiszpanii, przyniosły oczekiwany efekt. Niemcy, po trzech miesiącach od uwięzienia 103 polskich profesorów z Krakowa, zdecydowali się na uwolnienie większości z nich. Niestety kilkunastu więźniów nie dożyło tego dnia.

W mrocznych czasach totalitaryzmu w Europie w czasie II wojny światowej postać Luciany Frassati-Gawrońskiej była we Włoszech jednym z jaśniejszych punktów w relacjach polsko-włoskich. W sprawach Polski interweniowała ona również u papieża Piusa XII. Wielokrotnie podejmowała się ratowania ludzkiego życia, ryzykując własne życie oraz pozycję. Jako kurier polskiego rządu rezydującego wówczas w Londynie Luciana Frassati-Gawrońska przewoziła między innymi pieniądze dla polskiego ruchu oporu w okupowanej Polsce. Uratowała żonę gen. Władysława Sikorskiego, ówczesnego premiera rządu polskiego na uchodźstwie, współpracując z władzami polskimi najpierw we Francji, a następnie w Wielkiej Brytanii – wywiozła ją z Polski jako swoją służącą. Doprowadziła również do uwolnienia z rąk Gestapo polskiego polityka Bolesława Piaseckiego, ukrywając go później w jednym ze swoich mieszkań. Nie sposób wymienić tutaj wszystkich jej zasług.

Powstały po zajęciu Polski przez Niemców i Rosję sowiecką rząd polski na emigracji we Francji z życzliwością odnotowywał powyższe fakty. Relacje między Polską a Włochami były tradycyjnie dobre, co dało się odczuć szczególnie w pierwszych dziewięciu miesiącach od wybuchu wojny. Polacy, w tym wielu uchodźców, byli przez Włochów przychylnie traktowani, co rzuciło się w oczy zwłaszcza w okresie, gdy wielu obywateli polskich przejeżdżało tranzytem przez Włochy do powstającego na nowo we Francji wojska polskiego. Nie bez znaczenia był przy tym fakt, że polski ambasador w Rzymie, gen. Bolesław Wieniawa-Długoszowski, miał dobre stosunki osobiste z włoskim ministrem spraw zagranicznych Galeazzem Ciano. Miało to pozytywny wpływ na podtrzymywanie relacji dyplomatycz-

a Roma, il generale Bolesław Wieniawa-Długoszowski, avesse buone relazioni personali con il ministro italiano agli affari esteri, Galeazzo Ciano, non era cosa priva di significato. Ebbe un impatto positivo nel sostenere le relazioni diplomatiche, soprattutto considerato che il nuovo governo polacco in esilio, retto dal generale Władysław Sikorski, era determinato a preservare il più ampio riconoscimento internazionale della Polonia.

Oltre a ciò, mantenendo buone relazioni con l'Italia, l'esecutivo polacco contava non solo sull'allentamento del legame italo-tedesco, ma anche sulla successiva collaborazione e sul sostegno dell'Italia nella redazione delle condizioni di pace a guerra terminata. Ciò era specialmente importante di fronte alle poco chiare relazioni con la Russia sovietica e a un possibile confronto diretto con Mosca. Il ragionamento era fondato sull'esplicita politica anticomunista dell'Italia e sulla sua avversione alla Russia, ma si proiettava anche nell'ottica di un continuo lavoro concettuale nell'ambiente politico polacco, teso a elaborare una nuova formula di cooperazione con l'Italia che desse una chance per rompere l'alleanza italo-tedesca e per portare l'Italia dalla parte degli Alleati.

L'entrata in guerra dell'Italia contro Francia e Inghilterra il 10 giugno 1940 cambiò la forma delle relazioni diplomatiche italo-polacche. Il governo polacco non si decise però formalmente alla loro rottura. Ritirò solamente il proprio intero personale diplomatico dall'Italia, a partire dall'ambasciatore a Roma, il generale Wieniawa-Długoszowski. Una situazione analoga si era verificata già dal settembre 1939 da parte italiana, il cui ambasciatore accreditato in Polonia, Pietro Arone di Valentino conservò il titolo fino al giugno 1940, sebbene non avesse accompagnato il governo polacco in Francia dopo il settembre 1939. Il governo italiano non rispose alla comunicazione polacca della creazione di un nuovo esecutivo in esilio in Francia, ma non decise nemmeno l'immediata chiusura dell'ambasciata a Varsavia.

nych, zwłaszcza że nowemu rządowi polskiemu na emigracji, z gen. Władysławem Sikorskim na czele, zależało na utrzymaniu możliwie jak najszerzego uznania międzynarodowego dla Polski.

Ponadto, utrzymując dobre relacje z Włochami, polski rząd liczył nie tylko na rozluźnienie związków włosko-niemieckich, ale także na późniejszą współpracę i wsparcie Włoch przy redagowaniu warunków pokoju po zakończonej wojnie. Było to szczególnie istotne w obliczu niejasnych relacji z Rosją sowiecką czy wręcz możliwej konfrontacji z Moskwą. Opierano się przy tym na wyraźnie antykomunistycznej polityce Włoch i niechęci do Rosji. Rzutowało to również na trwające w polskim ośrodku politycznym prace koncepcyjne, zmierzające do wypracowania nowej formuły współpracy z Włochami, która dałaby szansę na rozerwanie sojuszu niemiecko-włoskiego i włączenia Włoch w strefę współpracy z aliantami.

Przyłączenie się Włoch do wojny przeciwko Francji i Anglii 10 czerwca 1940 r. zmieniło formę polsko-włoskich relacji dyplomatycznych. Rząd polski formalnie nie zdecydował się jednak na ich zerwanie, a jedynie na wycofanie całego personelu dyplomatycznego z Włoch, na czele z ambasadorem RP w Rzymie, gen. Wieniawą-Długoszowskim. Analogiczna sytuacja istniała już od września 1939 r. po stronie włoskiej, której ambasador akredytowany w Polsce, Pietro Arone di Valentino, mimo że nie towarzyszył rządowi polskiemu we Francji po wrześniu 1939 r., do czerwca 1940 r. wciąż zachowywał tytuł ambasadora w Polsce. Rząd włoski nie odpowiedział bowiem na polską notyfikację po utworzeniu nowego polskiego rządu na emigracji we Francji, ale też nie zdecydował się od razu na całkowite zamknięcie ambasady w Warszawie.

Po stronie polskiej wciąż jednak starano się przekonać Brytyjczyków, by relacje polsko-włoskie utrzymać na poziomie dyplomatycznym poprzez ich swoiste „odnowienie”. Po stronie włoskiej rozważano nawet możliwość przybycia do Rzymu polskiego przedstawiciela w charakterze „agenta dyplomatycz-

Da parte polacca si tentava continuamente di persuadere i britannici a mantenere le relazioni italo-polacche a livello diplomatico attraverso un loro peculiare «rinnovamento». Da parte italiana si ponderava persino l'opportunità della presenza a Roma di un rappresentante polacco in qualità di «agente diplomatico». Ne informavano all'epoca le sedi diplomatiche polacche in Spagna e Portogallo. In ultima istanza a ciò non si arrivò, il che era dovuto anche al cambio della politica italiana nei confronti dei polacchi nella stessa penisola e al sempre più forte coinvolgimento della politica italiana in quella tedesca.

Il premier polacco, Władysław Sikorski, immaginava inizialmente (nel luglio 1940), che nelle appena inaugurate trattative britannico-sovietiche si dovesse «fare tutto il possibile affinché l'Inghilterra, nelle sue conversazioni con la Russia, tenesse in debito conto i nostri affari e la nostra opinione e giocasse un ruolo simile a quello che volevamo giocare nelle sue relazioni con l'Italia». Nella riunione del governo polacco del 19 agosto 1940, Sikorski ammise che non c'era bisogno di dichiarare guerra all'Italia, rammentando tuttavia le parole di Mussolini del 23 settembre 1939 a proposito della liquidazione della Polonia e sottolineando che l'Italia era uscita allo scoperto nel giugno 1940 «con una chiara aggressione contro i nostri alleati».

Inoltre, dopo la capitolazione della Francia, un'aggressione divenne molto concreta in Africa, dove si decise l'evacuazione della Brigata dei fucilieri dei Carpazi dalla Siria (allora protettorato francese) in direzione della Palestina, sotto il controllo britannico. La Polonia si batteva tuttavia per la minimizzazione di questo scontro italo-polacco. Alla fine la situazione evolvette diversamente, giacché dopo il 22 agosto 1941 le divisioni polacche presero posizione sulla linea del fronte a Tobruk, in Africa settentrionale, accanto all'esercito britannico, dove fronteggiavano non soltanto gli Afrika Korps tedeschi, ma anche le divisioni italiane Brescia, Pavia e Trento. Più o meno nello stesso periodo,

nego». Informowały o tym wówczas polskie placówki dyplomatyczne w Hiszpanii i Portugalii. Ostatecznie do tego nie doszło, co wiązało się również ze zmianą polityki włoskiej wobec Polaków w samych Włoszech, a także z coraz silniejszym uwikłaniem polityki włoskiej w politykę niemiecką.

Polski premier, gen. Władysław Sikorski, zakładał początkowo (lipiec 1940 r.), że wobec rozpoczętych negocjacji brytyjsko-sowieckich „trzeba zrobić wszystko co możliwe, by Anglia w swych rozmowach z Rosją liczyła się z naszą sprawą i naszym zdaniem, i odgrywała podobną rolę, jaką my chcieliśmy odegrać w jej stosunku do Włoch”. Na posiedzeniu polskiego rządu, 19 sierpnia 1940 r., gen. Sikorski przyznał, że nie ma potrzeby wypowiedzania Włochom wojny, przypominając jednak słowa Mussoliniego z 23 września 1939 r. o likwidacji Polski i podkreślając, że Włochy wystąpiły w czerwcu 1940 r. „z jawną agresją wobec naszych sprzymierzeńców”.

Co więcej, po upadku Francji stało się to najbardziej realne w Afryce, gdy zdecydowano o ewakuacji polskiej Brygady Strzelców Karpackich z Syrii (będącej wówczas francuskim terytorium mandatowym) do pozostającej pod brytyjską kontrolą Palestyny. Strona polska dążyła jednak do zminimalizowania takiego polsko-włoskiego starcia. Ostatecznie jednak sytuacja ukształtowała się inaczej, ponieważ po 22 sierpnia 1941 r. polskie oddziały zajęły stanowiska na linii frontu w Tobruku w Afryce Północnej, obok wojsk brytyjskich, gdzie naprzeciw mieli nie tylko wojska niemieckie Afrika Korps, ale również dywizje włoskie – Brescia, Pavia i Trento. Mniej więcej w tym samym czasie w walkach z Włochami na morzu brały udział także polskie okręty wojenne – np. niszczyciel ORP „Garland” operujący na Morzu Śródziemnym został ostrzelany i uszkodzony przez włoskie lotnictwo.

Mimo to trzeba podkreślić, że w polityce polskiej Włochy zajmowały pozycję odrębną. Rząd polski w Londynie dość długo starał się wypracować samodzielną koncepcję polityczną wobec Włoch,

alla lotta contro l'Italia in mare presero parte le navi militari polacche – il cacciatorpediniere ORP «Garland» per esempio, che operava nel Mediterraneo, fu colpito e danneggiato dall'aviazione italiana.

Nonostante ciò, bisogna evidenziare che nella politica polacca l'Italia occupava una posizione distinta. Il governo polacco a Londra provò abbastanza a lungo a elaborare una strategia politica autonoma verso l'Italia, legandola alla più ampia politica geostrategica degli alleati occidentali.

Molti politici e diplomatici polacchi ritenevano che la guerra con l'Italia non fosse nell'interesse né polacco, né britannico. Agli oppositori dell'uso delle forze armate polacche contro l'Italia apparteneva l'ex premier Ignacy Jan Paderewski, che aveva all'epoca la funzione di presidente della rappresentanza parlamentare in esilio, che agiva nel ruolo di Consiglio nazionale. In un dispaccio datato 27 agosto 1940, indirizzato al ministro degli esteri August Zaleski, si rammaricava del fatto che in Italia «non si riusciva a perseguire relazioni analoghe a quelle tra inglesi e sovietici». Aggiungeva che «nella discussione con i sovietici, la simpatia e l'aiuto dell'Italia sono per noi straordinariamente importanti». Richiamava anche l'attenzione a non invocare le parole di Mussolini del 23 agosto 1939 sulla liquidazione della Polonia, perché Mussolini aveva chiarito che quella frase si riferiva esclusivamente alla capitolazione militare della Polonia, non alla sua situazione giuridico-politica. Nell'ambiente dell'emigrazione polacca a Londra andava formandosi l'opinione per la quale la rottura dell'alleanza dell'Italia con il Terzo Reich fosse la soluzione più utile non solo per la Polonia, ma innanzitutto per la Gran Bretagna e il futuro della guerra. Non era però una posizione ufficiale, ma solamente una tesi politica in cui si esprimeva il punto di vista generico della Polonia in relazione all'Italia.

Nella tesi politica formulata nell'agosto 1940 e diffusa presso le rappresentanze diplomatiche polacche, si affermava che «tra Polonia e Italia non c'è uno stato di guerra, ma soltanto uno stato

wiąząc ją z szerszą polityką geostrategiczną aliantów zachodnich.

Wielu polskich polityków i dyplomatów uważało, że wojna z Włochami nie leżała ani w polskim, ani też w brytyjskim interesie. Do przeciwników użycia Polskich Sił Zbrojnych przeciwko Włochom należał były premier Ignacy Jan Paderewski, pełniący wówczas funkcję przewodniczącego swoistej reprezentacji parlamentarnej na emigracji, działającej jako Rada Narodowa. W depeszy z 27 sierpnia 1940 r. wystosowanej do ministra spraw zagranicznych Augusta Zaleskiego ubolewał nad faktem, że w kontekście Włoch „nie udało się przeprowadzić analogii ze stosunków Anglii do Sowietów”. Dodawał, że „przy rozprawie z Sowietami sympatia i pomoc Italii są dla nas niesłychanie ważne”. Zwracał też uwagę, by nie odwoływać się do słów użytych przez Mussoliniego 23 września 1939 r. o „likwidacji Polski”, ponieważ Mussolini wyjaśnił, że zdanie to odnosiło się wyłącznie do klęski wojskowej Polski, a nie do jej sytuacji prawno-politycznej. Wśród Polaków w Londynie kształtował się wówczas pogląd, zgodnie z którym rozerwanie sojuszu Włoch z Trzecią Rzeszą byłoby najkorzystniejszym rozwiązaniem nie tylko dla Polski, ale przede wszystkim dla Wielkiej Brytanii i dalszych losów wojny. Nie było to jednak oficjalne stanowisko, a jedynie polityczne tezy wyrażające ogólny pogląd Polski na relacje z Włochami.

W sformułowanych w sierpniu 1940 r. tezach do polskiej polityki zagranicznej rozesłanych do polskich placówek dyplomatycznych stwierdzono, że „pomiędzy Polską a Włochami nie ma stanu wojny, jest jedynie stan nieistnienia stosunków dyplomatycznych i konsularnych. Jest przedmiotem troski Rządu, aby ten stan rzeczy, będący obiektywnym odbiciem rzeczywistości politycznej pomiędzy obu społeczeństwami, nie uległ zmianie na gorsze”. W rozwinięciu tej tezy dodano następujący komentarz: „Dopuszczenie do tego, aby siła zbrojna Polski miała się znaleźć w walce ze stroną włoską, jest wręcz niewskazane z uwagi na tradycyjną przyjaźń

di inesistenza di rapporti diplomatici e consolari. È al centro delle attenzioni del Governo che questo stato di cose, che riflette obiettivamente la realtà politica tra i due paesi, non subisca peggioramenti». A ulteriore sviluppo di questa tesi si aggiunge in un commento successivo: «Consentire che le forze armate polacche si trovino a scontrarsi con la parte italiana è assolutamente controindicato alla luce della tradizionale amicizia tra le due nazioni. Occorre di conseguenza battersi per il ritiro dell'esercito e delle unità della marina polacca dal teatro bellico meridionale, o almeno scongiurare azioni dirette contro l'Italia. Non bisogna del resto dimenticare che l'efficienza militare dei soldati polacchi nella lotta con l'Italia sarebbe decisamente inferiore che contro i tedeschi. Se tuttavia le forze militari italiane, marittime, terrestri e aeree, partecipassero a un attacco diretto nelle isole britanniche, la partecipazione polacca nelle operazioni contro gli italiani sarebbe inevitabile».

Una nuova circostanza che pesò negativamente sull'opinione polacca dell'Italia fu l'aggressione alla Grecia, iniziata da Mussolini il 28 ottobre 1940 e alla quale nell'aprile 1941 si unirono i tedeschi. Di conseguenza, nel corso del primo incontro dei rappresentanti dei governi alleati, svoltosi il 12 giugno 1941 al Palazzo di San Giacomo, fu adottata una risoluzione nella quale si dichiarava la volontà di proseguire la lotta comune «contro l'aggressione tedesca e italiana fino all'ottenimento della vittoria».

La Polonia continuamente tentava di elaborare un modo per allontanare dai tedeschi i loro alleati e avvicinarli alla controparte attraverso l'allentamento dei loro legami con Berlino, il che senza dubbio avrebbe rafforzato la possibilità che la Polonia riottenesse l'indipendenza, in uno scontro sempre più ineluttabile con la Russia sovietica.

Quest'idea si riferiva in particolare ai paesi dell'Europa meridionale, a partire dall'Italia, e all'Ungheria e alla Romania, tradizionalmente amichevoli nei confronti della Polonia. Mettendo

tra di loro i due paesi. Należy przeto dążyć do wycofania wojsk i jednostek polskiej marynarki wojennej z południowych terenów wojny lub co najmniej do uniknięcia bezpośredniej akcji przeciw Włochom. Nie trzeba wreszcie zapominać, że wydajność bojowa żołnierzy polskich w walce z Włochami byłaby znacznie mniejsza aniżeli przeciw Niemcom. Jeżeli jednak włoskie siły zbrojne morskie, lądowe lub powietrzne wzięłyby udział w bezpośrednim ataku na Wyspy Brytyjskie, uczestnictwo polskie w operacjach przeciwko Włochom będzie nieuniknione».

Nową okolicznością, która negatywnie zaważyła na polskiej opinii na temat Włoch, była agresja na Grecję, rozpoczęta przez Mussoliniego 28 października 1940 r., do której w kwietniu 1941 r. przyłączyły się Niemcy. W rezultacie podczas pierwszego spotkania przedstawicieli rządów alianckich, które odbyło się 12 czerwca 1941 r. w St. James's Palace, przyjęto ostatecznie rezolucję, w której zadeklarowano wolę kontynuowania wspólnej walki „przeciwko niemieckiej lub włoskiej agresji aż do odniesienia zwycięstwa”.

Polska wciąż jednak próbowała wypracować koncepcję dotyczącą zdywersyfikowania i przeciągnięcia sojuszników Niemiec na stronę aliantów poprzez rozluźnianie ich więzów z Berlinem, co bez wątpienia wzmocniłoby szanse na odzyskanie przez Polskę niepodległości w coraz bardziej nieuchronnej konfrontacji z Rosją sowiecką.

Koncepcja ta odnosiła się w szczególności do państw Europy Południowej, w tym zwłaszcza do Włoch, Węgier i Rumunii, tradycyjnie przyjaźnie nastawionych do Polski. Podejmując próbę jej realizacji i doprowadzenia do wypracowania formuły wyjścia z wojny krajów znajdujących się w sojuszu z Niemcami, wdrożono Operację „Trójnóg”. Realizował ją znajdujący się w Portugalii przedstawiciel polskiego wywiadu, płk. Jan Kowalewski. W ramach tzw. Akcji Kontynentalnej, czyli podlegającej Ministerstwu Spraw Wewnętrznych RP Placówki Łączności z Kontynentem i centrali informacyjnej krajów kontynentu z siedzibą w Lizbonie,

in essere tentativi per la sua realizzazione e per l'uscita dalla guerra di paesi che si trovavano alleati alla Germania, si diede il via alla «Operazione Treppiede». A realizzarla fu un rappresentante dei servizi segreti polacchi che si trovava in Portogallo, il colonnello Jan Kowalewski. Nell'ambito della cosiddetta «Azione continentale», ossia dall'avamposto di collegamento con il continente e centrale informativa dei paesi continentali con sede a Lisbona, sottoposto al Ministero degli Esteri polacco, condusse estese operazioni d'intelligence in tutta Europa. Diresse negoziati segreti con i rappresentanti di Ungheria, Romania e Italia in materia di fuoriuscita dal conflitto. La sede di Lisbona condusse anche discussioni con l'opposizione tedesca a Hitler, per esempio con i rappresentanti del capo dell'Abwehr, l'ammiraglio Wilhelm Canaris, tra i quali c'erano Erwin Lahousen e il generale von Falkenhausen.

Vale la pena menzionare che uno degli elementi importanti della suddetta azione era la condizione posta dalla Polonia di non collaborare con i tedeschi al compimento di crimini contro l'umanità, a partire dallo sterminio degli ebrei. Altre priorità di tale operazione includevano trattenere gli alleati dei tedeschi da una presenza attiva delle loro forze militari lungo il fronte orientale e condurre allo stop dei rifornimenti di equipaggiamenti militari per i tedeschi. Inoltre si tentò di fornire sostegno ai profughi polacchi e di far sì che fossero tollerate le azioni d'intelligence degli alleati nei territori d'Italia, Ungheria e Romania.

A tutto questo si opponeva risolutamente la Russia sovietica, che temeva l'indebolimento della sua posizione nei confronti degli Usa e della Gran Bretagna. Stalin osservava scrupolosamente le relazioni italo-polacche, preoccupato che ne nascesse un analogo delle relazioni britannico-sovietiche. Allo stesso tempo voleva mostrare agli alleati occidentali la slealtà dell'alleato polacco.

Le conversazioni dell'agenzia di Lisbona con i rappresentanti dei paesi interessati (gli agenti

kierował on rozległymi operacjami wywiadowczymi na terenie całej Europy. Prowadził przy tym tajne rokowania z przedstawicielami Węgier, Rumunii i Włoch w sprawie wystąpienia tych krajów z wojny. Placówka w Lizbonie prowadziła także rozmowy z niemiecką opozycją antyhitlerowską, m.in. z przedstawicielami szefa Abwehry, admirała Wilhelma Canarisa, do których należał Erwin Lahousen, oraz gen. von Falkenhausena.

Warto zaznaczyć, że jednym z istotnych elementów powyższej akcji był stawiany przez stronę polską warunek niepodejmowania współdziałania z Niemcami w zbrodniach przeciw ludzkości, zwłaszcza w eksterminacji Żydów. Inne priorytety tej operacji wiązały się z powstrzymywaniem sojuszników niemieckich przed aktywną obecnością ich sił wojskowych na froncie wschodnim oraz doprowadzenie do zaprzestania dostaw surowców wojskowych dla Niemiec. Dodatkowo starano się doprowadzić do udzielania wsparcia polskim uchodźcom oraz do tego, by tolerowane były skierowane przeciwko Niemcom działania wywiadu alianatów na terenie Włoch, Węgier i Rumunii.

Koncepcji tej stanowczo przeciwstawiała się Rosja sowiecka, obawiająca się osłabienia swojej pozycji względem USA i Wielkiej Brytanii. Stalin bacznie obserwował relacje polsko-włoskie, obawiając się ustanowienia na ich podstawie analogii do relacji brytyjsko-sowieckich, a jednocześnie chciał pokazać aliantom zachodnim nielojalność polskiego sojusznika.

Polskie rozmowy z przedstawicielami zainteresowanych krajów prowadzone przez placówkę w Lizbonie (polskiemu agentowi pomogły dawne znajomości, m.in. z przywódcą Rumunii, marszałkiem Ionem Antonescu) zapowiadały się bardzo obiecująco, tym bardziej, że we wszystkich tych krajach nie brakowało wśród elit rządzących przeciwników sojuszu z Niemcami. We Włoszech istniała m.in. wspomniana już grupa polityków skupionych wokół byłego ministra spraw zagranicznych Dino Grandiego.

polacchi vennero aiutati da vecchie conoscenze, come il primo ministro rumeno Ion Antonescu) si annunciavano molto promettenti, tanto più che nelle classi dirigenti di tutti quei paesi non mancavano oppositori dell'alleanza con la Germania. In Italia esisteva tra l'altro il già ricordato gruppo che si riuniva intorno alla figura dell'ex ministro degli esteri, Dino Grandi.

I negoziati preliminari si rivelarono molto buoni. Tutto dipendeva però dalla potenziale offerta degli Alleati. Purtroppo essa non venne mai avanzata. La sconfitta della Germania nei pressi di Mosca nell'inverno 1941, la disfatta strategica di Stalingrado nell'inverno 1942-1943 e l'entrata in guerra degli Stati Uniti nel dicembre 1941 accanto alla Gran Bretagna e alla Russia cambiarono decisamente la situazione geostrategica mondiale.

All'inizio del 1943 (14-24 gennaio) si tenne a Casablanca un incontro segreto tra il presidente Usa, Franklin Delano Roosevelt, il premier della Gran Bretagna, Winston Churchill, il leader del Comitato francese di liberazione nazionale, Charles de Gaulle (il leader della Russia sovietica, Josif Stalin, era stato invitato, ma declinò). L'obiettivo principale era la pianificazione della strategia alleata in merito alla Seconda guerra mondiale in Europa, ma fu assunta anche una decisione chiave sulla capitolazione incondizionata della Germania e dei suoi alleati, che il presidente americano Roosevelt pronunciò in un discorso radio il 12 febbraio 1943.

Ciò in ultima istanza condannò l'operazione «Treppiede» a cadere a pezzi. Il mancato successo di quest'azione polacca condotta su vasta scala si dimostrò un successo strategico per la Russia sovietica. Mosca non doveva più temere che i paesi coinvolti, che si trovavano all'epoca al di fuori della portata dell'armata sovietica in Europa centrale e meridionale (ovvero Romania, Ungheria, Bulgaria e Jugoslavia) e che si sarebbero presto trovati a fare i conti con le sue operazioni, passerero dalla parte degli Alleati. La situazione summenzionata ebbe anche un impatto essenziale sulle relazioni italo-

Wstępne negocjacje wypadły dość dobrze. Wszystko zależało jednak od potencjalnej oferty aliantów. Niestety nigdy nie została ona złożona. Porażka Niemiec pod Moskwą zimą 1941 r., ich strategiczna klęska pod Stalingradem zimą 1942/1943, a także włączenie się do wojny USA w grudniu 1941 r. po stronie Wielkiej Brytanii i Rosji sowieckiej zdecydowanie zmieniły sytuację geostrategiczną w świecie.

Na początku roku 1943 (14-24 stycznia) odbyło się w Casablance tajne spotkanie przywódcy USA, Franklina Delano Roosevelta, premiera Wielkiej Brytanii, Winstona Churchilla, oraz przywódcy Komitetu Wolnej Francji, Charles'a de Gaulle'a (przywódca Rosji sowieckiej, Józef Stalin, był zaproszony, ale odmówił przybycia). Głównym celem spotkania było zaplanowanie alianckiej strategii dotyczącej II wojny światowej w Europie, ale podjęto też kluczową decyzję o bezwarunkowej kapitulacji Niemiec i ich sojuszników, co prezydent USA Roosevelt ogłosił w przemówieniu radiowym 12 lutego 1943 r.

Przesądziło to ostatecznie o załamaniu się „Operacji Trójnóg”. Brak sukcesu zakrojonej na szeroką skalę akcji prowadzonej przez stronę polską okazał się strategicznym sukcesem Rosji sowieckiej. Nie musiała się ona obawiać przejścia na stronę zachodnich aliantów krajów, które znajdowały się wówczas poza zasięgiem armii sowieckiej w Europie Środkowej i Południowej, ale już wkrótce miały znaleźć się w obszarze jej działań (Rumunia, Węgry, Bułgaria, Jugosławia). Powyższa sytuacja miała również zasadniczy wpływ na relacje polsko-włoskie, które w szerszym kontekście politycznym straciły na znaczeniu. Ostatecznie plan pogrzebano na konferencji z udziałem Stalina, Roosevelta i Churchilla w Teheranie (od 28 listopada 1943 r. do 1 grudnia 1943 r.).

Rok 1943 okazał się więc przełomowy w zmaganiach wojennych rozpoczętych w 1939 r. i znamieny dla dalszych relacji polsko-włoskich. Oba kraje – choć w innych okolicznościach – pozbawio-

polacche, che in un più ampio contesto politico persero di significato. I piani a riguardo vennero definitivamente abbandonati con la conferenza di Teheran, con la partecipazione di Stalin, Roosevelt e Churchill (28 novembre 1943 – 1 dicembre 1943).

Il 1943 fu quindi un anno di svolta nel conflitto iniziato nel 1939, ma anche nella prosecuzione delle relazioni italo-polacche. Entrambi i paesi – sebbene in differenti circostanze – furono privati di un’iniziativa politica e su molte questioni iniziarono a perdere la loro autonomia.

Dall’arrivo dell’esercito angloamericano in Africa settentrionale nel novembre 1942, l’Italia si trovò interamente sulla difensiva. L’invasione degli Alleati in Sicilia e dell’Italia continentale era diventata una questione di breve tempo. Quando le truppe angloamericane sbarcarono in Sicilia il 10 luglio 1943, la posizione di Mussolini era già così debole che dopo la presa di Palermo da parte alleata il 22 luglio, il Duce fu rimosso dal potere (25 luglio 1943). Il re d’Italia, Vittorio Emanuele III, nominò al ruolo di Presidente del Consiglio il maresciallo Pietro Badoglio (26 luglio 1943). Il giorno dello sbarco alleato nella penisola, il 3 settembre 1943, il nuovo governo prese la decisione di cessare le ostilità (un armistizio che fu annunciato ufficialmente l’8 settembre 1943).

L’esercito tedesco invase rapidamente la penisola e i territori occupati dall’Italia. Il 12 settembre 1943 un commando tedesco liberò Mussolini e lo trasportò in Germania, dove venne messo a capo di un nuovo Stato interamente dipendente dalla Germania, la cosiddetta Repubblica sociale italiana, nota anche come Repubblica di Salò, dal nome della sede del suo governo.

Gli avvenimenti suddetti ebbero luogo mentre la Sicilia veniva completamente conquistata dagli Alleati (17 agosto 1943) e cominciava l’invasione dell’Italia continentale (3 settembre 1943). Nel corso delle successive due settimane, il territorio della penisola a sud di Napoli venne occupato dagli Alleati. Nella città di Brindisi trovò rifugio il nuovo

ne zostały inicjatywy politycznej, a w wielu obszarach zaczęły tracić swą podmiotowość.

Od lądowania armii brytyjsko-amerykańskiej w Afryce Północnej w listopadzie 1942 r. Włochy znalazły się w całkowitej defensywie. Kwestią nieodległego czasu stała się inwazja aliantów bezpośrednio na Sycylię i Włochy kontynentalne. Gdy 10 lipca 1943 r. siły amerykańsko-brytyjskie wylądowały na Sycylii, pozycja Mussoliniego była już na tyle słaba, że po zajęciu przez aliantów Palermo 22 lipca 1943 r., doprowadzono do odsunięcia go od władzy (25 lipca 1943 r.). Król Włoch, Wiktor Emanuel III, powołał na stanowisko premiera marszałka Pietra Badoglio (26 lipca 1943 r.). W dniu lądowania aliantów na Półwyspie Apenińskim, 3 września 1943 r., nowy rząd podjął decyzję o zawieszeniu broni, co oficjalnie ogłoszono 8 września 1943 r.

Wojska niemieckie szybko zajęły Włochy i okupowane przez nie terytoria. 12 września 1943 r.